

Daniel Butyter

Konsekwencje przystąpienia Ukrainy do światowej organizacji handlu

Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania 41/1, 405-414

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Daniel Butyter*

Uniwersytet Wrocławski

KONSEKWENCJE PRZYSTĄPIENIA UKRAINY DO ŚWIATOWEJ ORGANIZACJI HANDLU

Streszczenie

Po długim okresie negocjacyjnym w 2008 roku Ukraina przystąpiła do Światowej Organizacji Handlu, w której ramach odbywa się liberalizacja wymiany handlowej między należącymi do niej państwami.

Celem artykułu jest wskazanie głównych ekonomicznych efektów związanych z przystąpieniem Ukrainy do Światowej Organizacji Handlu, ze szczególnym uwzględnieniem tych sektorów gospodarki, dla których są dostępne dane statystyczne.

Słowa kluczowe: Ukraina, Światowa Organizacja Handlu

Wprowadzenie

W teorii ekonomii, większość ekonomistów, począwszy od A. Smitha, opowiada się za wolnym handlem i swobodą działalności gospodarczej. Mimo że we współczesnym świecie w relacjach między państwami często są wykorzystywane środki polityki protekcjonizmu, które są sprzeczne z polityką wolnego handlu¹, to wiele organizacji międzynarodowych i państw przekonało się z upływem czasu

* E-mail: daniel.butyter@prawo.uni.wroc.pl.

¹ E. Oziewicz, T. Michałowski, *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*, Warszawa 2013, s. 72–73.

o korzyściach wynikających z wolnego handlu. Ciągłe podejmowane są różne działania mające na celu liberalizację wymiany międzynarodowej. Jedną z takich prób było powołanie po drugiej wojnie światowej Układu Ogólnego w sprawie Taryf Celnych i Handlu (General Agreement on Trade and Tariffs – GATT)², który później został przekształcony w Światową Organizację Handlu (WTO).

Celem artykułu jest wskazanie głównych ekonomicznych efektów związanych z przystąpieniem Ukrainy do Światowej Organizacji Handlu, ze szczególnym uwzględnieniem tych sektorów gospodarki, dla których są dostępne dane statystyczne.

1. Przystąpienie Ukrainy do Światowej Organizacji Handlu

Proces negocjacyjny dotyczący przystąpienia Ukrainy do WTO trwał 14 lat. Rozpoczął się 30 listopada 1993 roku, gdy rząd Ukrainy zgłosił oficjalną aplikację o członkostwo w GATT, i trwał aż do 16 maja 2008 roku, kiedy Ukraina została 153 pełnoprawnym członkiem WTO. Była ona zobowiązana do przeprowadzenia dwóch rund negocjacyjnych, w których wyniku podpisano 52 porozumienia dwustronne dotyczące głównych założeń współpracy w ramach WTO. Negocjacje w sprawie przystąpienia Ukrainy do WTO obejmowały dwa podstawowe etapy: zakończenie bilateralnych negocjacji z każdym z państw członkowskich, dotyczących dostępu do rynków towarów i usług państw WTO i Ukrainy, oraz harmonizację ustawodawstwa ukraińskiego zgodnie z wymogami WTO³.

W ramach zobowiązań dotyczących dostępu do rynków towarów i usług głównym zadaniem Ukrainy była liberalizacja lub całkowita eliminacja ograniczeń handlowych dla towarów pochodzących z niektórych państw WTO. Liberalizacja taryfy celnej dotyczyła głównie produkcji chemicznej, przemysłu budowy maszyn, drewna, tekstyliów i odzieży, wyrobów hutniczych, środków farmaceutycznych i in. Ponadto liberalizacja miała dotyczyć głównie usług związanych z działalnością badawczo-rozwojową przedsiębiorstw, prawnych, komputerowych, usług związanych z rozwojem i badaniami naukowymi, turystyką, rekreacją, kulturą i sportem. Określono również warunki dostępu zagranicznych usługodawców do wewnętrznego

² J. Rymarczyk, *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*, Warszawa 2010, s. 56–57.

³ Б. Бутко, Етапи вступу України до Світової Організації Торгівлі, w: Вісник ЖДТУ № 3 (61), Київ 2012, s. 212–213.

rynku Ukrainy w takich sektorach, jak usługi finansowe, logistyczne i telekomunikacyjne⁴.

Harmonizacja ustawodawstwa ukraińskiego zgodnie z wymogami WTO przewidywała przyjęcie przez Ukrainę wielu aktów prawnych w celu dostosowania ustawodawstwa krajowego do norm i wymogów WTO oraz wywiązanie się przez rząd Ukrainy z podjętych zobowiązań w trakcie negocjacji z WTO, zwłaszcza *Kodeksu podatkowego* (kodeks został przyjęty w 2010 r., ale był on ostro krytykowany z powodu sprzeczności z Konstytucją Ukrainy oraz wielu wad i nieścisłości). W okresie 2000–2008 parlament Ukrainy przyjął ponad 60 ustaw, których celem była harmonizacja ustawodawstwa. Dotyczyły one głównie zagadnień związanych z ochroną własności intelektualnej, ceł na produkty rolne, działalności ubezpieczeniowej i bankowej, importu samochodów oraz innych kwestii związanych z zagadnieniami celnymi⁵.

W liberalizacji wymiany międzynarodowej szczególną rolę odgrywa rolnictwo, ponieważ w ramach porozumień WTO jest ono regulowane według innych zasad niż pozostałe dziedziny gospodarki krajowej. Według zobowiązań Ukrainy, wsparcie publiczne dla sektora rolnego będzie regulowane zgodnie z zasadami WTO. Oznacza to stopniowe zmniejszanie wewnątrz krajowego wsparcia rolnictwa, który nie daje pozytywnych efektów dla handlu lub produkcji. Jednak warunki przystąpienia do WTO zezwalają na pewne wsparcie rolnictwa przez sektor publiczny, lecz pod warunkiem, że nie zagraża to wolnej konkurencji⁶.

Dla Ukrainy członkostwo w WTO jest instrumentem integracji z gospodarką światową, liberalizacji wymiany handlowej z innymi państwami należącymi do tej organizacji oraz umożliwiania zwiększenia konkurencyjności producentów krajowych przez stworzenie odpowiedniego środowiska dla rozwoju przedsiębiorczości oraz przyciągnięcia inwestycji zagranicznych. Przeprowadzając reformy, Ukraina zobowiązała się: 1) zmniejszyć listę działalności, na które są wymagane licencje oraz różnego rodzaju zezwolenia; 2) zmniejszyć poziom interwencji państwa

⁴ А. Філіпенко, Україна і світове господарство, Київ 2002, s. 317–324.

⁵ Н. Рябець, Загальні засади гармонізації законодавства країни відповідно до вимог СОТ, в: Часопис київського університету права № 2, Київ 2012, s. 399–402; А. Омельченко, Гармонізація зовнішньоекономічного законодавства України із вимогами Світової Організації Торгівлі, Актуальні проблеми держави і права № 63, Одеса 2012, s. 366–372.

⁶ Т. Осташко, Сільське господарство в умовах СОТ і ЄС, Київ 2005, s. 21–27.

w działalność gospodarczą; 3) ustawodawczo rozdzielić funkcje kontrolne organów państwowych⁷.

Przystąpienie Ukrainy do WTO wymagało zaangażowania krajowych i zagranicznych ekspertów dla określenia pozycji Ukrainy na rynku światowym oraz opracowania i analizy planu harmonizacji ustawodawstwa krajowego. Środki wsparcia technicznego, które uruchomiono w ramach współpracy z WTO, są monitorowane przez rząd Ukrainy w celu zweryfikowania, czy odpowiadają one interesom strategicznym kraju. Skierowano je na wsparcie informacyjne oraz podniesienie kwalifikacji specjalistów do spraw przystąpienia i funkcjonowania WTO.

Będąc członkiem WTO, Ukraina uzyskała łatwiejszy dostęp do światowych rynków, a w przyszłości również może liczyć na wzrost inwestycji oraz uzyskanie dostępu do instrumentu rozwiązywania sporów, w którego ramach Ukraina będzie chronić swoje interesy. Kraj ten uzyskał również prawo do monitoringu oraz wpływu na normy techniczne, sanitarne i weterynaryjne, które zostaną wprowadzone przez inne państwa należące do WTO⁸.

Członkostwo w WTO jest podstawą integracji Ukrainy z Unią Europejską, a zwłaszcza wdrożenia zasad powołujących strefę wolnego handlu z UE w ramach umowy stowarzyszeniowej⁹. Wynika to z faktu, że we współpracy między krajami największe znaczenie ma współpraca handlowo-ekonomiczna, regulowana przez WTO. Oprócz tego, dla UE członkostwo Ukrainy w WTO świadczy o tym, że kraj ten spełnia międzynarodowe standardy biznesowe, handlowe i inwestycyjne.

2. Konsekwencje przystąpienia Ukrainy do WTO

Konsekwencje przystąpienia Ukrainy do WTO są różne dla poszczególnych sektorów gospodarki, co wynika z ich struktury produkcji oraz poziomu krajowej ochrony tych sektorów. Prowadzona polityka gospodarcza ma zatem większy lub mniejszy wpływ na poszczególne sektory. Obniżenie taryf jest korzystne dla sektorów, które były relatywnie słabo chronione lub miały duży udział pośredniego

⁷ В. Дорофієнко, Про деякі аспекти економічних наслідків приєднання України до СОТ, „Економіст” 2007, № 8, s. 66–70.

⁸ І. Бураковський, Вступ України до СОТ: як правильно оцінити наслідки, „Економічний часопис XXI ст” 2010, № 7–8, s. 6–8.

⁹ Portal internetowy <http://geneva.mfa.gov.ua/ua/ukraine-io/wto/about> (dostęp: 14.03.15).

popytu produkcyjnego (dlatego zyskują na obniżkach cen czynników produkcji). Ułatwienie dostępu do obcych rynków sprzyja z kolei rozwojowi tych sektorów gospodarki, w których produkowane są towary na eksport, niesprzedawane na rynkach krajowych.

Do pozytywnych efektów przystąpienia Ukrainy do WTO można zaliczyć: 1) lepsze warunki dostępu towarów wyprodukowanych na Ukrainie do głównych rynków międzynarodowych (co oznacza jednocześnie polepszenie warunków handlu z ponad 150 państwami świata); 2) wzrost inwestycji zagranicznych napływających do gospodarki Ukrainy; 3) liberalizacja handlu między Ukrainą i Unią Europejską oraz rozpoczęcie procesu negocjacyjnego dotyczącego powołania strefy wolnego handlu; 4) liberalizacja lub eliminacja barier taryfowych i nietaryfowych w wymianie handlowej między UE i Ukrainą, zwłaszcza w przemyśle hutniczym, włókienniczym i odzieżowym; 5) uzyskanie możliwości ochrony producentów krajowych w antydumpingowych oraz specjalnych dochodzeniach w ramach procedury rozstrzygania sporów handlowych przez WTO; 6) zapobieganie izolowaniu ekonomicznemu Ukrainy od Europy Środkowo-Wschodniej i państw bałtyckich; 7) powołanie efektywnego systemu ochrony producentów krajowych przed nieuczciwym importem; 8) zapewnienie niedyskryminacyjnego tranzytu towarów przez terytoria innych państw należących do WTO¹⁰.

Ze wszystkich sektorów gospodarki Ukrainy na członkostwie w WTO najbardziej skorzystał przemysł hutniczy i chemiczny. Dla tych sektorów największe znaczenie miały ułatwienia w dostępie do rynków zagranicznych oraz reforma taryf, która umożliwia nabywanie tańszych półproduktów i materiałów. Do innych sektorów gospodarki, w których odnotowano zwiększenie produkcji, można zaliczyć produkcję koksu i wydobywanie materiałów nieenergetycznych – wzrost ten przekroczył 10%¹¹. Z wyjątkiem działalności hotelarskiej i gastronomicznej, które z pewnością zyskały na reformie taryf i odpowiednio na obniżeniu cen na produkty spożywcze, sektor usług wykazał niewielki wzrost sprzedaży. Tu najbardziej zwiększyła się sprzedaż usług komunikacyjnych, co było wynikiem zmniejszenia

¹⁰ O. Печенка, Н. Соболева, Ю. Соколовська, Аналіз наслідків вступу України до СОТ, w: Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі і послуг, Харков 2012, s. 195–202; І. Бураковський, *op.cit.*, s. 6–8; Г. Терещук, Т. Федотова, Позивні наслідки а переваги вступу України до Світової Організації Торгівлі, w: Вісник Дніпропетровського Університету № 477, Дніпропетровск 2012, s. 283–286.

¹¹ Obliczenia własne na podstawie GUS-u Ukrainy www.ukrstat.gov.ua (dostęp: 14.05.15).

barier dla inwestycji zagranicznych. Wzrost produkcji jest ściśle związany z liczbą zatrudnionych osób. Wzrost popytu zarówno na wysoko wykwalifikowaną, jak i niewykwalifikowaną siłę roboczą odnotowano w przemyśle chemicznym i hutnictwie.

Przystąpienie Ukrainy do WTO zwiększyło udział opodatkowanego importu w ogólnym imporcie Ukrainy. Jednak trzeba zaznaczyć, że kraj ten ponosi spore koszty z powodu sztucznego obniżania wartości celnej niektórych produktów. Można zatem wnioskować, że obniżenie taryfy celnej nie miałoby negatywnych skutków, gdyby nie korupcja i brak właściwej administracji.

Zmiana ustawodawstwa zgodnie z wymogami WTO wpłynęła jednak na zmniejszenie nielegalnych przepływów importowych, co skutkowało wzrostem dochodów do budżetu państwa z tytułu zwiększenia opłat celnych. Trzeba podkreślić, że jedynie na 31% towarów importowanych na Ukrainę nałożono cło, lecz na nośniki energetyczne oraz dostawę towarów w ramach umów o wolnym handlu cło zniesiono. Można więc stwierdzić, że przystąpienie do WTO miało wpływ tylko na część importu wolną od cła.

W świetle zobowiązań rządu Ukrainy w ramach protokołu o przystąpieniu Ukrainy do WTO doszło do zmiany średnich stawek taryfowych. Przed przystąpieniem do WTO średnia stawka celna dla wszystkich towarów importowanych wynosiła 7,02% (dla produktów rolnych – 18,19%, dla artykułów przemysłowych – 6,11%), a po przystąpieniu do WTO wskaźnik ten obniżył się do 6,51% (dla produktów rolnych – 13,84%, dla artykułów przemysłowych – 4,40%)¹². Głównym pozytywnym efektem przystąpienia Ukrainy do WTO jest jednak zwiększenie dostępu do wynalazków i technologii innowacyjnych państw członkowskich WTO, co umożliwia zwiększenie innowacyjności gospodarki Ukrainy.

Jeszcze w okresie prowadzenia negocjacji dotyczących przystąpienia do WTO Ukraina zobowiązała się do likwidacji opłat i podatków w dziedzinach, które powinny przyczyniać się do wzrostu innowacyjności jej gospodarki (np. nie są pobierane opłaty od towarów skierowanych do parków technologicznych). Z tego powodu działalność na rzecz zwiększenia innowacyjności gospodarki Ukrainy zyskała lepsze warunki funkcjonowania, niż pozostałe sektory gospodarki.

Nieznacznie wzrosła jednak liczba zgłaszanych do ochrony patentowej ukraińskich wynalazków. W 2013 roku było ich jedynie o 12% więcej niż w roku 2008,

¹² *Ibidem*.

a w latach 2009–2012 ich liczba malała (2008 r. – 2825 wynalazków, 2009 r. – 2429, 2010 r. 2553, 2011 r. – 2641, 2012 r. – 2483 i 2013 r. 2860)¹³. W tym wypadku trudno też oczekiwać, że w najbliższym czasie sytuacja ulegnie poprawie, jako że handel zagraniczny Ukrainy ani przed, ani po przystąpieniu tego kraju do WTO, nie był związany z poprawą wynalazczości ukraińskich podmiotów (w latach 2004–2013 korelacja zarówno między eksportem, jak i importem, a łączną liczbą zgłaszanych wynalazków była ujemna – współczynnik korelacji Pearsona wynosił odpowiednio $-0,67$ oraz $-0,68$)¹⁴. To sugeruje, że ani import, ani eksport nie są mechanizmami, dzięki którym dochodzi do wzrostu liczby innowacji. Stąd też dalsza liberalizacja handlu, może nie mieć większego wpływu na innowacyjność Ukrainy.

Otwarcie nowych rynków dla Ukrainy w ramach WTO przyczyniło się do zwiększenia innowacyjności gospodarki ukraińskiej poprzez zmianę struktury eksportu. Przed przystąpieniem do WTO największy udział w eksporcie miały surowce oraz materiały o niewielkiej wartości dodanej, a najmniejszy przypadał na produkcję wysokotechnologiczną, z dużym udziałem wartości dodanej. Po przystąpieniu do WTO Ukraina zaczęła stopniowo zwiększać udział produkcji wysokotechnologicznej w swoim eksporcie, co od razu przyniosło dwa pozytywne efekty: 1) wzrósł udział produkcji wysokotechnologicznej w eksporcie ukraińskim (w porównaniu z 2008 r., w 2013 r. odnotowano wzrost udziału produkcji z 8% do 17%); 2) wzrosła liczba przedsiębiorstw specjalizujących się w produkcji wysokotechnologicznej (udział przedsiębiorstw działających w sektorze gospodarki wysokotechnologicznej zwiększył się z 4% do 9%)¹⁵.

W wyniku przystąpienia Ukrainy do WTO w latach 2009–2013 poziom bezpośrednich inwestycji zagranicznych, uważanych powszechnie za ważny kanał transferu technologii i innowacji, wzrastał każdego roku o 1,1% w relacji do PKB¹⁶. W długim okresie wzrost inwestycji przyczyni się zatem do jeszcze większego wzrostu innowacyjności przedsiębiorstw.

Do głównych negatywnych skutków związanych z przystąpieniem Ukrainy do WTO można zaliczyć: 1) wzrost konkurencji na rynku wewnętrznym Ukrainy,

¹³ Ukraiński Urząd Ochrony Własności Intelektualnej, www.uipv.org/ua/archive (25.02.2015).

¹⁴ Obliczenia własne na podstawie danych Ukraińskiego Urzędu Ochrony Własności Intelektualnej, www.uipv.org/ua/archive (25.02.2015) oraz GUS-u Ukrainy, www.ukrstat.gov.ua (14.03.2015).

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

który, powodując likwidację wielu niekonkurencyjnych przedsiębiorstw, doprowadził do wzrostu bezrobocia; 2) niewprowadzenie przez stronę ukraińską wielu norm i standardów jakości; 3) niedotrzymanie przez Ukrainę zobowiązań przyjętych po przystąpieniu do WTO; 4) niekorzystanie przez Ukrainę w pełni z praw w ramach WTO¹⁷.

Wprowadzenie wszystkich przepisów WTO dotyczących standaryzacji i certyfikacji wymaga znacznych wydatków na opracowanie i wdrożenie nowych instrumentów oraz mechanizmów stosowania tych procedur. Znaczna część wydatków związanych z przejściem do nowych standardów spada na producentów krajowych. Warto dodać, że umowy WTO nie zawierają wymogów dotyczących jakości towarów produkowanych na rynki krajowe. WTO może jednak żądać potwierdzenia spełnienia przez danego przedsiębiorcę określonego standardu odpowiednim międzynarodowym certyfikatem jakości i bezpieczeństwa jedynie w odniesieniu do wyrobów eksportowanych. W wielu sektorach, choć nie jest to obowiązkowe, przestrzegane są więc międzynarodowe normy, co zwiększa konkurencyjność producentów krajowych na rynkach międzynarodowych i pośrednio prowadzi do zmian na rynku krajowym Ukrainy, jest bowiem dodatkowym bodźcem do przeprowadzenia reform w gospodarce.

Praktyczne doświadczenia wielu państw pokazują jednak, że przystąpienie do WTO nie daje od razu pozytywnych efektów dla gospodarki kraju, jednak stwarza wiele nowych możliwości rozwoju gospodarczego kraju (tzw. *capacity building* – budowanie potencjału).

Podsumowanie

Przystąpienie Ukrainy do WTO wiąże się z wieloma konsekwencjami, zarówno pozytywnymi, jak i negatywnymi, które bezpośrednio lub pośrednio zmieniły gospodarkę tego kraju. Z badań przeprowadzonych przez wielu ekspertów ukraińskich i światowych wynika, że pozytywnych skutków było więcej. Największy pozytywny wpływ przystąpienia Ukrainy do WTO uzyskały takie sektory gospodarki, jak hutnictwo, przemysł chemiczny, tekstyliów i odzieży, a w dziedzinie usług – badania i rozwój, prawne oraz związane z turystyką, rekreacją, kulturą i sportem.

¹⁷ I. Бураковський, *op.cit.*, s. 6–8, Г. Терешук, Т. Федотова, *op.cit.*, s. 286–288.

Zwiększył się również poziom innowacyjności tego kraju, ale w najmniejszym stopniu mierzonej liczbą generowanych i zgłaszanych do ochrony patentowej wynalazków.

Należy podkreślić, że pozytywne efekty przystąpienia Ukrainy do WTO nie pojawiły się natychmiast, a jedynie stwarzają dużą szansę lepszego wykorzystania potencjału gospodarczego Ukrainy. Jest to szczególnie widoczne we wzroście innowacyjności kluczowych przedsiębiorstw Ukrainy. Ukraina powinna kontynuować przyjętą strategię otwartości swoich rynków na nowe technologie przez modernizację istniejących sektorów gospodarki i tworzenie nowych, wysokotechnologicznych sektorów.

Negatywnymi skutkami członkostwa w WTO są wzrost konkurencji, zwiększone koszty procesów dostosowawczych do wymogów tej organizacji oraz nakładane kary za nieprzestrzeganie przyjętych zobowiązań.

Literatura

- Бураковський І., Вступ України до СОТ: як правильно оцінити наслідки, „Економічний часопис XXI ст” 2010, № 7–8.
- Бутко Б., Етапи вступу України до Світової Організації Торгівлі, w: Вісник ЖДТУ № 3 (61), Киев 2012.
- Дорофійенко В., Про деякі аспекти економічних наслідків приєднання України до СОТ, „Економіст” 2007, № 8.
- Філіпенко А., Україна і світове господарство, Киев 2002.
<http://geneva.mfa.gov.ua/ua/ukraine-io/wto/about>.
- Krugman P., Obstfeld M., *Ekonomia międzynarodowa, teoria i praktyka*, t. 1, Warszawa 2007.
- Омельченко А., Гармонізація зовнішньоекономічного законодавства України із вимогами Світової Організації Торгівлі, Актуальні проблеми держави і права № 63, Одеса 2012.
- Осташко Т., Сільське господарство в умовах СОТ і ЄС, Киев 2005.
- Oziewicz E., Michałowski T., *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*, Warszawa 2013.
- Печенка О., Соболева Н., Соколовська Ю., Аналіз наслідків вступу України до СОТ, w: Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі і послуг, Харков 2012.
- Рябець Н., Загальні засади гармонізації законодавства країни відповідно до вимог СОТ, w: Часопис київського університету права № 2, Киев 2012.

Rymarczyk J., *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*, Warszawa 2010.

Терещук Г., Федотова Т., Позивні наслідки а переваги вступу України до Світової Організації Торгівлі, w: Вісник Дніпропетровського Університету № 477, Дніпропетровск 2012.

Український Urząd Ochrony Własności Intelektualnej, www.uipv.org/ua/archive.
www.ukrstat.gov.ua.

THE CONSEQUENCES OF UKRAINE'S ACCESSION TO THE WORLD TRADE ORGANIZATION

Abstract

After long period of negotiations in 2008 Ukraine joined the World Trade Organization. The main goal of WTO is to liberalize trade between member countries. The main goal of this article is to present the key positive and negative economic effects related to Ukraine's accession to the World Trade Organization, and sectors with available statistical data have been given special consideration.

Translated by Daniel Butyter

Keywords: Ukraine, World Trade Organization

JEL codes: F13, F53, O19, O30